

A szentlászlói pálos kolostor a baranyai Olasz község határában

Patton Gábor

Az alapítás körülményei

A 16. század elején a pálosok rendi krónikása, Gyöngyösi Gergely tudósítása szerint „ugyanaz a rendfőnök (István) az Úr 1295-ik évében a régi Szentlászló kolostort Baranyában Óvári Konrád mesterrel újjáépítette”. Ritka, mondhatni szerencsés helyzetben vagyunk az alapítás körülményeivel kapcsolatban, mivel e forráson kívül még két hiteles oklevél is fennmaradt. Viszont ezekben legalábbis közvetlen módon nincs utalás arról, hogy itt egy régi templom felújítása vagy átépítése történt volna meg. Az első magának az alapítónak, Óvári Konrádnak a saját oklevele, amelyben leírja, hogy Olasz, Hásságy és Héder falu határából kiszakított Szentága földet tartozékaival együtt a pálos remetéknek adta. Ezek jelentettek jobbágytelkeket, szántóföldeket, réteket, legelőket, erdőket, szőlőket és egyéb haszonvételeket. A bővebb oklevélvariánst már a pécsi káptalan készítette el. Eszerint Óvári Konrád az említett, egymással szomszédos birtokokból „kivett egy részt”, ami arra utalhat, hogy ezek még nem voltak pontosan elkülönítve, és a határaik sem voltak teljes egészében lakottak. Mivel azonos birtokosról volt szó, ezért ez könnyen megmagyarázható. Ennek a „terra”-nak a leválasztását követően az alapító megengedte, hogy ide népek költözzenek.

Az új birtok Szentága földön létesült. E név önmagában is figyelemreméltó és bővebb elemzést igényel. Utótagja a „vízfolyás” jelentésű régi magyar „ág” szóból származik. Arról a közelben csordogáló patakról nyerte az elnevezését, amely az év bizonyos időszakaiban ki szokott száradni. Előtagja viszont már nyilván valamilyen szent, vagy legalábbis kultikus hely korábbi létére mutat vissza. Mindkét oklevélben igen részletes határbejárás találunk, nem túl jelentős eltéréssel a határjeleket illetően. Érdekes, hogy szerepel bennük egy megjelölt nagy fűzfa is, amely mellett „Salamon sírhalma” volt megtalálható. Felvetődik a kérdés, hogy vajon miféle sír volt az, amelyet már ekkoriban ilyen konkrét személynévvel illettek. Hiszen, ha valamilyen régebbi korból származó, például későbronzkori vagy kelta halomsír lett volna itt, akkor nyilván csupán köznévként nyer elnevezést. Egy 1403-ból való, többszörösen átírt oklevélrészletből arról értesülünk, hogy már Salamon király kápolnát létesített volna ezen a helyen. Az oklevélrészlet hibás, 1058-as keltezésű, ekkor Salamon még nem ült a magyar királyi trónon. Ennek ellenére nem biztos, hogy hamis oklevéllel van dolgunk, Szentpétery Imre úgy értékeli az oklevélrészletet, hogy valószínűleg csak egy későbbi eseményt tulajdonítottak neki, Györffy György szerint viszont hamis. A diplomatikai bizonytalanságok ellenére nem zárható ki, hogy akár már Salamon király idejében is állhatott itt valamilyen templom, amely később omladozni kezdhett, majd köréje a később pálosnak elnevezett remeték gyülekezhetek. Ez utóbbi megállapí-

tás persze egyelőre nem más, mint csupán további kutatásokra sarkalló feltételezés.

Ami az eddig elmondottakból bizonyosnak tűnik a kolostor megalapításával kapcsolatban, az a következő sorokban így összegezhető. A szerzetesház 1295-ben már egy szent, avagy kultikus területen lett újjáépítve, illetőleg átépítve. Ez Szentága földön történt, és nem lehetett előzmény nélküli. Gyöngyösi Gergely tehát nem tévedett. Közel két évszázad múltán az épület ismét romossá válik. Ezért a pápa 1472-ben engedélyt ad új templom létesítésére, amelyet úgy kellett felépíteni, hogy a régi helyén azért egy kápolna megmaradjon. Ez amúgy megfelel a korabeli kánonjog előírásának, amely csak saját birtokon belüli áttelepülést engedélyezett a szerzetesek számára. Tehát az új, 1487-re elkészülő templom helyszíne közel lehetett a régihez.¹

Az alábbiakban vizsgáljuk meg, hogy mit tudunk a kolostor alapítójáról! Óvári Konrád élettörténetét felvázolva talán választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogy miért érezte szükségét e kolostor megalapításának.

A Győr nemzetségből kisarjadt familia a 13. század folyamán már a bárói réteghez tartozott. Az Óváriak első monostorukat Zselicszentjakabon emelték, amelyet sorra gyarapítottak birtokokkal még a 11-12. század folyamán. A másik híres apátságot a 13. században szintén bencésekkel népesítették be Lébényben. A nemzetségből több nádor, ispán, sőt kalocsai érsek is kikerült, birtokaik főként Győr, Sopron, Moson és utóbb Baranya megye területén feküdtek. A címerük kék pajzson arany liliomot ábrázolt. A család két fő ága közül az Óvári-Kéméndi jutott fontosabb közéleti szerephez. Óvári Konrád nem csak kirívóan hosszú életet élt meg (1239 és 1299 között emlegetik oklevelek), hanem meglehetősen kalandos életutat járt be. 1258 körül már borsodi ispán, majd 1260-ban királynéi főpohárnok mester lett. Mivel Ottokár cseh királyhoz fordult segítségért, és ellenfelei ellen német csapatokat vezetett, továbbá hamis pénzt veretett, IV. Béla hűtlenné nyilvánította. V. István ifjabb király hathatós támogatásával azonban mégis kegyelmet kapott, és így elkobzott birtokainak egy részét visszakapta. 1290 körül baranyai birtokaira szorult vissza, ahol Jakab nevű fiával együtt

¹ GYÖNGYÖSI GERGELY: I. Remete Szent Pál Remete Testvéreinek Élete. Ford.: P. Árva Vince. Pilisszántó, 1998. (továbbiakban: GYÖNGYÖSI, 1998.) 46. p.; Hazai Okmánytár. Kiadják: Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. VIII. köt. Bp., 1891. 356-360. p.; Salamon király állítólagos oklevéltöredékének (Dl. 1430.) kritikájáról ld.: SZENTPÉTERY IMRE: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp., 1923. I. köt. 15. regeszta.; GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1987. (továbbiakban: GYÖRFFY, 1987.) I. köt. 398-399. p. Amúgy az oklevél Nova Villa határjárását tartalmazza. KNAPP ÉVA: Pálos gazdálkodás a középkori Baranya megyében. In: Pálos rendtörténeti tanulmányok. Szerk.: Sarbak Gábor. Csorna, 1994. (Varia Paulina I.) (továbbiakban: KNAPP, 1994.) 70-71. p.; Baranya megye földrajzi nevei. Szerk.: Pesti János. Pécs, 1982. (továbbiakban: PESTI, 1982.) I. köt. Belvárdgyula 175/94. számú neve. Itt egy erdővel borított völgy volt még a 18. század végén: ez a „Salamonka”. A kánonjogi információ Püspöki Nagy Péter szíves szóbeli közlése, amelyet ezúton is megköszönök. (A Szerző.)

Kéménden várat építtetett. Az itt élő urakkal meglehetősen sok viszálya, nézeteltérése, hatalmi harca adódott. Erősen nyomasztotta a lelkiismeret. Méltán. Ez egyértelműen kiviláglik magából az alapítólevélből is, amely a birtokok felsorolását követően úgy fogalmazza meg az alapítás lelki indokát: „hogya szülei és nemzetsége és saját utódai számára bűnbocsánatot szerezzen.”²

A következőkben röviden meg kell emlékeznünk a Szentlászló kolostor alapítása táján a birtokában lévő területek népességéről. Az „Olasz” mindjárt első hallásra is felkeltheti az érdeklődésünket. A falut elnevezése alapján újlatin nyelvet beszélő hospesek hozták létre, valószínűleg még a 12. század folyamán. Ezeknek a föld-, és főként szőlőművelő telepeseknek itt egy tömbje alakult ki: Olasz-Árpád (Nagyárpád), Birján, Bogád, Lothard és Udvard térségében. Olasz falu máig őrzi az egykor idetelepülő utóbb magyarrá lett etnikumot, ha csupán családnevek formájában is. Ők a franciás hangzású Jerant és a Prévoz famíliák. Nem zárható ki, hogy az utóbbi család őse esetleg a hospesek vezetője lehetett jó 800 évvel ezelőtt. Egy 1181-ből való oklevél ugyanis „prépostnak” nevezi a telepések vezetőjét. A „Prepost” elsősorban Észak-Franciaország területén jelölte az előjárójukat. Egy másik, hatalmaskodásról szóló oklevél szerint 1285-ben Lőrinc nádor fia, Kemény lerombolta Gyulát, Óvári Konrád fiának Jakabnak pedig hat vallon jobbágját megölte.³

A szőlőművelés a birtokcentrum mellett már ekkor igen jelentős lehetett. 1316-ban a szerzetesek szőlejét említik Kemed faluban (ma: Máriakéménd), ugyanekkor Tölben pedig a termésüket. 1330-ban Konrád unokái ősi nemzetségi birtokaikat felosztották, közöttük a remeték Nakfalva (Remetefalva) és Szentlászló nevű falvait. A kolostort, amelyet ekkor Hásságy határához számítottak, közösnek hagyták. Később Hásságy faluról nevezte Óvári Konrád fia, Jakab magát. Amúgy e falu igen korai említésű, már 1068-ban feltűnik egy oklevélben. Az 1330-as évek előtt már bizonyosan volt temploma is, mivel papja fel van sorolva a pápai tizedfizetők listáin. Héder (vagy Hidor) hasonlóan az Óváriaké volt. Mindkét falu egészen a török foglalásig létezik, még az 1542. évi adólajstromban is sze-

² Documenta Artis Paulinorum. Szerk.: Gyéressy Béla. Bp., 1978. (továbbiakban: DAP. 1978.) III. köt. 404. p.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1901. II. köt. 94-109. p.; ENGEL PÁL: Középkori magyar genealógia. Bp., 2001. (CD-ROM.) (továbbiakban: ENGEL, 2001.)

³ BALATINÁ CZ JEROMOS – CSEPELY-KNORR ANDRÁS: Hat falu a közös úton. Belvárdgyula, 1972. (továbbiakban: BALATINÁ CZ, 1972.) 36-37. p.; KOSZTA LÁSZLÓ: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219-51) In: *Aetas*, 1994. 1. sz. 64-65. p.; GYÖRFFY, 1987. 311. p. Pécsudvardon a közelmúltban fedeztünk fel terepbejárás során egy Árpád-kori udvarházat, amelyet már 1181 előtt felépítettek. Az ekkor íródott oklevél érdekessége, hogy nemcsak a praedium részletes határaitól tájékoztat, hanem az itt élő népek foglakozásáról is hírt ad. Még azt is tudjuk, hogy ki volt az udvarház takarítója. PATTON GÁBOR: Kora Árpád-kori udvarház Pécs tőzsomszédságában. 2002. (Kézirat.)

repelnek. A török hódoltság után újjáépült Hidort 1950-ben csatolták Olasz községhez.⁴

Kéménd, amelyről a birtokosztályt követően a család egyik ága nevezte magát, a 13. század második felétől már három részből állott: a vár alatti Váralja, Kis-, illetve Nagykéménd. Henrik fia, János elfoglalta ugyan a kéméni várat és a hozzá tartozó falvakat (Hásságy, Héder, Olasz, Gyula, Belvard, Nyomja, Petre, Geréc, Tól, Tabód), de Károly Róbert ezeket 1316-ban visszaadta Óvári Jakab árváinak. Az 1330-ban megejtett birtokosztály szerint közösnek hagyták a váraljai vásárvárat, a nyomjai hídvárat, a Geréc és Cserhegyet, valamint a szentlászlói és a geréchegyi monostor (?) kegyuraságát. Továbbá arról is megegyeztek, hogy Konrád magister (1315-56 között tűnik fel oklevelekben) közös elhatározás nélkül felépítheti a lerombolt kéméni várat.

Nyomja falu már nem élte meg a török hódoltságot, csupán a dűlő neve maradt fenn, 1948-ban területét Szederkényhez csatolták. A geréci „ecclesia” kifejezéssel illetett egyházi épület nem valószínű, hogy szerzetesház volt. Ebben a térségben amúgy is sűrűsödnek a kolostorok. A szenttrinitási bencés, a bajcsi pálos és ágostonrendi kanonokok Szentkereszt tiszteletére emelt szerzetesházai alig egy-két kilométerre feküdtek egymástól. Ezért nem tartjuk valószínűnek, hogy itt még egy negyedik is létesült volna. A ma Palkonyához tartozó, jórészt már visszaerdősödött szőlőhegyen eddigi terepbejárásaink során nem találtuk meg a helyét. Az említett 1330. évi birtokosztályt követően az Óvári familia a „Kéméni,” illetve a „Gyulai” ágakra vált szét. A „Gyulaiak” előnevüket a kolostor közelében lévő Gyula faluról vették fel, ahol egy váruk is állott. Ez ma Belvárdgyula. A Gyulaiak ezután talán a Lackfiakkal állhattak szerviensi viszonyban, ugyanis 1363-ban Lackfi Imre relációjára kaptak pallosjogot baranyai birtokaikra.⁵

⁴ GYÖRFFY, 1987. 314., 315., 352., 396. p.; CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1894. II. köt. 489., 512. p. Től szerepel még a 16. század közepén is a Várdai, Kéményi és Eősy javakról készült lajstromban „Theowl más néven Crasso” formában. Ebből nyilvánvaló, hogy a Karassó, mai nevén a Karasica folyó közelében feküdt. TIMÁR GYÖRGY: Királyi sziget. Pécs, 1989. (továbbiakban: TIMÁR, 1989.) 267., 452. p.

⁵ GYÖRFFY, 1987. 323-324., 351. p.; ENGEL, 2001.; ENGEL PÁL: Baranya megye az országos politikában. In: Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére. Szerk.: Font Márta – Vargha Dezső – Vonyó József. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs történetéből, 8.) 69. p.; TIMÁR, 1989. 267., 373., 382. p. Nyoma utoljára a Szigetvár körüli falvak 1565-ből való urbáriumában tűnik fel. A kéméni várról megjegyzi Dénes József várkutató régész, hogy „maradványai a megye egyik legszebb, egyedi védelemre méltó várhelyét jelentik, minél előbb dokumentálni kellene a mai, még igen jónak mondható állapotát”. DÉNES JÓZSEF: Jelentés a Baranya megyében végzett várbejárásról. Máriakéménd-Törökvár, 2002. április 4. (Kézirat.)

Per a pécsi püspökkel

A pécsi püspök több baranyai kolostorral is próbálta a felsőbbségét érzékeltetni. Még olyanokkal is, amelyeknek nem ő volt az alapítója, illetőleg a kegyura. A szentlászlói kolostor is ezek sorába tartozott. Csak annyi történt, hogy a szomszédos birtokon lévő népeik, a püspöki „jobagió”-k rátámadtak a pálosok birtokára. Pontosabban a per előbb keletkezett, ugyanis már 1380-ban a megyei alispán és a szolgabírák tanúsították, hogy Szentága birtokot a püspök elfoglalta és birtokában tartja. Ez a terület pedig a pálosoké volt. A tényleges eljárás a pécsváradi konvent előtt indult el 1395-ben. Érdekes, hogy ekkor „gyulai testvéreknek” nevezték a pálos atyákat, ami a szomszédos Gyula falu hatását tükrözi.⁶

A per fő kiváltó oka az a nagymérvű hatalmaskodás volt, amelyet a püspök emberei Andics György vezetésével a püspöki birtokot képező Dörgicse felől Szentága irányába menve vittek véghez. Mi is történt valójában? A birtokra támadt hatalmaskodók lerombolták a határjeleket, a gazdálkodási egységeket egymástól elválasztó árkokat, kerítéseket, sövényeket is tönkretették. Nemcsak a kolostor erdejét égették fel, hanem a remeték egyik mezijének közepén közutat készítettek. A testvérek szőleit, kenderüket és zabjukat is elpusztították állataikkal lelegettetve a termést. Ennél súlyosabb is történt: az itt élő telepések közül többet véresre vertek, néhányat pedig megöltek. A leírásokból viszont kiderül az is, hogy a szerzetesek sem hagyták annyiban a támadást: azokat a marhákat, amelyek a szőlőkben kárt okoztak kiűzték onnan, illetve elvették a kár fejében. A támadók a saját birtokukra visszatértükben Istentől nem félve még négy nyilat is kilóttak a kolostorra. 1401-ben István vikárius tiltakozott, mivel a püspök fakápolnát építtetett Szentágán. Még ez évben a hatalmaskodó püspöki jobbágyok két ekét megrongáltak, egy patakot vezettek át a szántókon. Így a vetések nagy része elpusztult. A hosszas pereskedés végül 1402-ben Garai Miklós nádor ítéletével zárult le, aki a birtokot a szerzetnek ítélte oda, és a püspököt költségekben elmarasztalta. Az eljárás során a pálosok az 1295. évi alapítólevelet hozták föl, illetve az ott leírt határokat. Ami több mint érdekes, hogy a püspök viszont Salamon király ominózus 1058. évi (sic!) oklevelére hivatkozott. A szerzet István nevű vikáriusa azonban bebizonyította, hogy ezen oklevél határjárása nem fedi le a vitás területet. A nádori ítéletet követően ismételt, új határjárás következett. A szerzet 13 papja mezítláb leoldott cingulussal, s a fejük fölé földet emelve tették le a már kijelölt határnál az esküt arra, hogy az a régi határral megegyezik. Ekkor Szentágát és Dörgicset elhatárolták egymástól. E forrás szerint 12 jobbágytelket mondanak a szerzetesekhez tartozónak. Ezeket valószínűleg a gazdasági telep colonusainak a házait értették. De mint alább látni fogjuk, még

⁶ DAP. 1978. 406. p.; KNAPP, 1994. passim.; BALATINÁ CZ, 1972. 78. p. A kolostor helyétől nem messze találjuk a különös nevű „Szamár hegy”-et, amelynek azonban semmi köze nincs az állathoz, ószláv nyelven ugyanis a jelentése „Zamar” = „Őrhegy”. (Balatiná cz Jeromos szíves írásbeli közlése, amelyet ez úton is köszönök.) Ennek terpei felderítése még hátravan.

később is lakott itt püspöki „iobagio”, tehát olyan társadalmi réteg, kinek a szabadsága csupán az egyházi birtokon belül érvényesült.⁷

A szentlászlói kolostor birtokai és a birtokszerkezet sajátosságai

F. Romhányi Beatrix a 14. század második felére tehető rendi konstitúciót megvizsgálva kimutatta, hogy a szerzeteseknek a korai időszakban főként a saját kétkézi munkájukból kellett megélniük. Ez a szabályozás a középkor végéig fennmaradt, viszont a falvak és jobbágyok birtoklásának a tilalmát nem sokáig tartották be. A monografikus igényvel íródott művében kijelenti, hogy a pálosok önellátását biztosították a kisméretű szántók, szőlők, gyümölcsösök, halastavak, malmok, erdők, nyájak. Ezek közül komolyabb pénzbevételei forrást csak a szőlők és a malmok jelentették, utóbbiakat eredetileg is bérbeadásra szánták a donátorok. A középkor végére megváltozik ez a kép. A szerző a formulariumokba bemásolt oklevélmintákat elemezve legfontosabbnak a pénzadományokat tartja, de az alamizsna és egyéb javadalmak adományozása is jelentős. A pálos atyáknak a prédikálásért és a lelki gondozásért is járt alamizsna. Ekkorra már nem ritka az sem, hogy városi házak a tulajdonukba kerülnek. Ezen házak és más javadalmak bérbeadása már egy újabb, kapitalisztikus gazdálkodási mód csíráját rejtik magukban. A pálosoknál végig lecsapódik egyfajta kettősség: a fölbirtokokra alapozott természetes gazdálkodás mint monasztikus elem, továbbá a direkt adományok elfogadásának, a kolduló rendekre jellemző ismérve.⁸ Az alábbiakban a pálos Inventárium adatainak felhasználásával összefoglaljuk a kolostor birtokainak gyarapodását egészen a 16. század elejéig. A kolostor közvetlen területe az eddig előadottakból is látható, hogy nem volt kizárólagosan a szerzeteseké.

Lökös Ilona 1393-ban bizonyos birtokát, amelyet Lászlófldének neveznek, s amelyet Maróthy Mátétól 50 márkáért zálogban bírt, a pálosoknak adományozta. Két év múlva Garai Miklós – aki a fent tárgyalt perben az ítéletet hozta – a szerzetnek adta Lászlófldé vagy más néven Sédő birtokát. Ez úgy került a tulajdonába, hogy Maroth Máté fia, Miklós örökös nélkül halt el, és így a király neki adományozta. Érdekes, hogy a falut ezután már inkább újabb nevével említik. Az etimológiája beszédesen vall a helyéről is, mivel a patak forrásánál, kezdeténél terült el. Ez a birtok több kézben volt korábban. Zsigmond király 1401-ben azon részét, amely korábban a Diusdamján nemzetségből való Chobolder fia Chebec fia Lászlóé volt, a pálosoknak adományozta. 1402-ben Palni György fia, György olasz bíró adta a kolostor területén lévő saját szőlejét, udvarházának telkét, három művelt szántófölddel és két réttel együtt, amelyeket közönségesen „Irthowan”-nak neveznek. Ez nyilván korábban erdő lehetett. Szintén ha-

⁷ JOSEPHUS, KOLLER: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. Posonii, 1784. III. Tom. 228-239. p. (továbbiakban: KOLLER, 1784.); DAP. 1978. 406-407. p.; KNAPP, 1994. 88-89. p.

⁸ F. ROMHÁNYI BEATRIX: *A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkorban*. Bp., 2010. (továbbiakban: ROMHÁNYI, 2010.) 11-12., 132., 138-139. p.

sonló eset történt: 1414-ben a pécsi püspök Mohácson lakó jobagiója egy bizonyos saját, örökölt tulajdonú szőlőt adományozott a kolostor területén. Újabb szőlővel gyarapodnak a pálos atyák 1454-ben is. Berani Erzsébet egyezséget köt a pálosokkal és Pál hássági plébánossal a szederkényi szőlőhegy közepén fekvő szőlejeének halála utáni öröklésére vonatkozóan. (Talán gyermektelen volt?) A szőlőművelés fontosságát húzza még alá egy 1470-ből való adatunk is. Ekkor ugyanis Gyulai Miklós fiai, Jakab mester, Mihály és Poth az olasz határban lévő szőlődézmát engednek át a szerzeteseknek.

Szintén a kegyúri család egy kései, már más névvel illetett leszármazottja, Ősi Dacho Lénárd 1487-ben eladja 150 forintért az Almás nevű egész, továbbá az Alsólothardon fekvő részbirtokát a pálosoknak. A kolostor vikáriusa, Albert 1488-ban egy a Karassó folyó melletti elhagyott malomhelyet Moldvai Tamásnak adott 30 évi használatra. Ebből az adatból is leszűrhető, hogy a pálosok számára a gabonatermelés nem lehetett meghatározó. Ingóságáról is van egy adatunk: Bakos Mihály özvegye, Dorottya 1489-ben a kelengyéjének a felét hagyta a pálos atyákra. A 16. század elejéről a kolostor két ház birtokába is jut Pécsen. András festő, aki később belépett a szerzetbe, a Szent Tamás utcában lévő házát adta a közösségnek, 1504-ben pedig Nagyvátyi Fábián házát vették meg 50 forintért a Szentlászló utcában.

1514-ben Mihály deák egy rétet adott el nekik Nyomja faluban, amelynek neve utal a helyére is: „Namyazena”. A kegyúri család tagjai: Gyulai Ferenc, Gáspár és László Hássági faluban a Gyöngyös patakon lévő malmuk birtokában erősítik meg az atyákat. Végül a török foglalás előtti utolsó birtoklástörténeti adat, hogy szintén a kegyúri família „Geszi” előnevet felvett tagja, Mihályfy László itt lévő teljes birtokrészét a pálosoknak adja.

A fentiekből kitűnik, hogy a kegyúri család későbbi leszármazói már más-más birtokról képzett előnévvel illetett tagjai voltak a kolostor fő donátorai. Ezek a területek zömmel részbirtokok voltak csupán. Az egy bizonytalan fekvésű Almás kivételével a kolostor közvetlen környezetében feküdtek.⁹

Az alábbiakban összegezzük a birtoklás szerkezetét. A püspökkel folytatott pereskedés anyagai már a 14. század végi állapotokat tárják elénk. Ekkoriban a kolostor közelében sövényvel és árkokkal elkerített kaszálóról tudunk. Ettől kissé távolabb, de még Szentága határain belül szerzetesi erdőket és elkerített szőlőket említenek. Ez utóbbiak szintén el voltak választva másokétól, és részben újonnan lettek ültetve. Ugyanitt szántókat is találunk, ahol zabot termesztettek. Amint fentebb már utaltunk rá, az olasz bíró fia itt több birtokrészét adta a szerzetnek, talán szolgálati kötelessége lehetett. Az írtványrétek, szántók és szőlő említése mellett a „fundus”

⁹ DAP. 1978. 404-405. p. Almás falu fekvése bizonytalan, Balatinác szerint Lothárd községnek Szemely irányába eső részén talán a „Kutyerina” (szláv: „házacska, falu”) területén pusztulhatott el. BALATINÁCZ, 1972. 65. p. Esetleg Kórostól nyugatra, Siklós irányában feküdt. GYÖRFFY, 1987. 270-271. p. Szóba jöhet, sőt a legvalószínűbb Birján „Beretvápuszta/Almás” dűlő. PESTI, 1982. 164/38. sz.

szó arra mutat, hogy a betelepítettek házaiból kialakulhatott egy utcás jellegű településrész. A centrális birtokon létrejött egy gazdasági telep, hasonló, mint a ciszterciáknál a „grangia”. Az itt élők fő foglalkozása pedig a szőlőművelés volt. Szentága Dörgicse felőli részén lehettek a legnagyobb darabok, amelyeket colonusok művelték, akik itt is laktak. A szőlők között csak elvétve tűnik fel más tulajdonos. A szőlőket egymástól és más gazdasági területektől árokkal vagy sövénykerítéssel választották el. Távolabb már csekélyebb volt a szerzetesi szőlők száma.

A kerti művelésben elsősorban a kolostor szerzetesei és a laikus testvérek, tehát a conversusok végezték a munkát. A források alapján 4-5 kert mutatható ki, de valószínűleg ennél több is lehetett. Az egyik oklevél szerint a kertek egymás közvetlen közelében voltak sövényvel elválasztva egymástól. Igen fontos egy 1399-ből való adat, mely szerint három kertben a szerzetesek káposztát és sáfrányt termesztettek. A káposzta a napi ételekhez volt felhasználható, a sáfrány pedig mint fűszer és gyógynövény.¹⁰

A kolostor közelében lévő rétről már az 1295-ös alapító oklevél is megemlékezik. Egy évszázad múltán több rétről van adatunk, amelyek egymástól árkokkal voltak elválasztva, amelyek valószínűleg a karbantartásukra készülhettek. Ezeket minden bizonnyal a szárazabb időszakokban öntözhatték a közeli patakokból. Ha némelyiket legelőként használták, akkor az állatok elkóborlását is ezzel tudták megakadályozni. Az irtványrétek létezése az állattenyésztés súlyát húzza alá. Vannak adataink marhacsordákra és juhnyájakra, de a források emlegetnek sertéskondát is. Ez utóbbi már belteresebb állattartásra mutat. A közeli erdőkben lehetett a disznókat makkoltatni.

A szántóföldi földművelés sokkal alárendeltebb szerepet játszott a többi, eddig ismertett művelési ággal összevetve. A szerzetesek mellett éltek conversusok is, vagyis olyan világiak, akik csupán egyszerű szerzetesi fogadalmat tettek. A földeken dolgoztak, de voltak famulusaik is. Például 1399-ben egy ilyen ember sebesült meg nyíllövés által, miközben a szántóföldön dolgozott. Egy év múlva egy Pál nevű familiárist sebesítettek meg szintén nyíllal a birtokra törő hatalmaskodók. Elsősorban a környező településeken laktak azok a jobbágyok, akik a pálosok ottani földjeit, mint világi kívülállók művelték. A szántók egy-egy nagyobb földterületet foglaltak magukban, nem tartoztak bele a falvak művelési rendszerébe. Miután az atyák birtokot szereztek egy-egy faluban, azt elkülönítették a többi falubeli tulajdonos gazdasági egységétől. A gabonatermesztés alárendeltebb szerepére mutat, hogy a szerzetesek még 1470-ben sem a saját malmuk jövedelmét élvezték. Csak 1514-ben kapnak malmot a kegyúri familia új adománya révén. Ez a szerkezet a Gyöngyös patakon forgott.

Az említett hatalmaskodásokkal kapcsolatban egy érdekes adat, hogy 1401-ben a szántón éppen az ekék körül dolgozott György fráter – aki amúgy kereskedelemmel is foglalkozott –, amikor megtámadták. Még há-

¹⁰ KNAPP, 1994. 88-89., 97-98. p.

rom familiáris volt a közelében. Együtt menekültek el és nézték, hogy a nyolc ökrökkel vontatható ekét hogyan húzták a támadók a falu közepére.¹¹

A kolostori élet

A szentlászlói pálos atyák életéről Gyöngyösi Gergely krónikája őrzött meg számunkra néhány érdekes momentumot. 1482-ben választották meg Bálint testvért rendfőnöknek, akit úgy jellemez – nyilván a kegyurakra utaló éllel –, hogy „a haszonért nem hízelgett a világiaknak, hanem miként az evangéliumi férfi, szavával és példájával a lelkek hasznát és a lelki előrehaladás növekedését kereste”. Itt is halt meg rendfőnöksége végén. A képeket, különösen pedig a szobrokat az egyszerűekre nézve rombolónak vélte, ezért a szentlászlói templomban „egy szentnek a képét, amelyen bárd és más fegyver volt, kitetette, nehogy az imádság alatt a fegyverek miatt tátott szájjal, csodálkozva szemléljék”. A kép nyilván magának a kolostornak a patrónusát, Szent Lászlót ábrázolhatta, hisz az ő attribútuma a harci bárd. Bálint atya a cisztercita Szent Bernáthoz hasonlóan idegenkedett eme a képi világtól. Egy évtized múltán Kamanczi János vikárius volt az előljárója a kolostornak, aki a hét szabad művészet mestere, tehát magasabb, ha nem is egyetemi szintű tanulmányokat folytatott.

1524-ben egy Tamás nevű, nemes szülőktől származó, már diakónus-sá szentelt fiatal szerzetes testvér megbetegedett. „Az egyik ünnepen, amikor szokás szerint a szentleckét énekelte, elragadtatásba esett; nem hosszú időre csönd lett, de mégis úgy, hogy a testvérek a nem hosszú szüneten csodálkoztak. Végül magához tért és folytatta a szent leckét.” – tudósít Gyöngyösi. Egy hét múlva betegeskedni kezdett, és kérte a prédikátort, vezessék a betegszobába, aki megkérdezte tőle, hogy nem fél-e ott egyedül feküdni. A fiatal pálos erre bátran így felelt: „Nem, mert az a sok szent, akik itt meghaltak, ide jönnek, amikor haldokolni fogok, és ez nekem lelki nyugalom.” Ezután egy hétig betegeskedett még. A prédikátor felajánlotta neki, hogy menjen át a szabó testvér ebédlő fölötti szobájába, mivel az valamivel melegebb. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a felső szinten lakhattak a testvérek, köztük pappá nem szentelt laikusok is, mint a nevezett szabó, aki nyilván ezt a mesterséget folytatta szerzetesi élete során is. A haldokló fiatal testvérnek többször is tanácsolta a prédikátor, hogy kínjaiban ne jajgasson, hanem azt mondja: „Jézus, Mária”. A haláltusát vívó ifjúról megtudjuk még, hogy végig tunikában és skapuláréban feküdt. Plasztikusan, ugyanakkor nagyon emberien írja le a halál beálltát Gyöngyösi: „Szétvetve kezét-lábát kereszt módjára feküdt úgy, hogy összehúzni sem bírta. Arccal teljesen az ég felé, nagyon rövid ideig, amíg élt, nyelvét mozgatva Jézust és Máriát szölongatta. Ugyanígy a segítők is. A Salve Regina... éneklése közben elnyerte a boldog halált.” Később a testvérek közös sírhelyére temették el.

Még szintén ez évből jegyzi fel a krónikás, hogy az egyik confrater, tehát a rend lelki javaiból részesülő világi ember végrendelet nélkül meghalt. A temetésén ott voltak a kolostor atyái is. Ekkor az özvegy és egyik fia el-

¹¹ KNAPP, 1994. 89., 96-98. p.; PESTI, 1982. Belvárdgyula 175/70. sz.

mondta a vikáriusnak, hogy a halott éjszaka megjelent, mintha élne: kinyitotta a ház ajtaját, bement, megmosta a kezét, megtörölte, asztalt terített és ülve kérte, hogy felesége adjon érte alamizsnát. A vikárius szerint igaz lehet a megjelenés, de csak Isten engedélyéből. Az özvegy alamizsnát adott a remetéknek és más szegényeknek, de a volt ura ismét megjelent, és kérte tőle, hogy újra adjon. „A szegénység szorongat” – felelte az asszony. „Még van egy bizonyos helyen 70 dénár, vedd és ajánld fel a remetetestvéreknek, hogy misét mondjanak értem!” – mondta a férje. Miután az atyák elvégezték a misét a tisztulásáért, megszűnt a férj megjelenése.¹²

Leírások a kolostor romjairól és a környékéről. A régészeti te- repbejárások eredményei

A szentlászlói kolostor előjárója 1542-ben még levelet kapott a közeli bajcsi pálos kolostor perjelétől, de rá egy évre már a törökök foglalták el e vidéket.¹³ Mivel a hódoltság nehezen múló évtizedei alatt az épületegyüttes stratégiai jelentőséggel nem bírt, így sorsa a lassú enyészet lett.

A Batthyány-uradalom 18. század eleji összeírásában mint pusztá szerepel a kolostor helye. 1701-ben a következőket jegyzik fel róla: „Határában lévő erdőben vadnak valami Pusztá kú falokis a mint láczik klastromnak kőlletett régenten ottan lenni.” Ugyanez a leírás Gyula pusztán is említ még egy elpusztult templomot, amelynek a tornya is fönnáll még.¹⁴ A rác és kuruc csapatok dúlásáról felvett iratokban ez olvasható Szent László pusztáról: „Az előtt Barát lakás volt, egy kiss mezeje, és annyi rétje, erdelye sem sok.” Belvárdot Gyula pusztához tartozónak nevezik ekkor, ahol egy kőtemplom is van.¹⁵

Az 1714. évi zsinati jelentés Birján községnél említi meg, de csak röviden: „Egykor Szent László tiszteletére szentelt pálos temploma ma romokban van.”¹⁶ A nem sokkal ezután 1721-ből készült kánoni látogatás az egerági plébániánál jegyzi fel már némileg bővebben szólva az állapotáról: „a Batthyányi uradalom Hidor melletti völgyének ligetei felett áll a Szent László király tiszteletére emelt templom épület, amelynek oldalfalai érintetlenül és jelenleg is erősen állnak, hacsak a szószéki oldalon kissé meggyengült, ingatag és lebontott részét nem említjük.” Tehát ekkor a liturgikus tér északi falrészletei kezdtek el omladozni.

A kolostor helye a 18. századnak majdnem a legvégéig kissé rendbe téve egy-két laikus remete által lakott volt. Ők az épületet kezdetleges mó-

¹² GYÖNGYÖSI, 1998. 121., 174-177. p.

¹³ DAP, 1978. 405. p.

¹⁴ NAGY LAJOS: A Baranya megyei Batthyány uradalom népessége és javai 1701-ben. In: Baranyai helytörténetírás, 1978. Szerk.: Szita László. Pécs, 1979. (továbbiakban: NAGY, 1979.) 81-82. p.

¹⁵ SZITA LÁSZLÓ: Baranya népeinek pusztulása a 18. század elején. Újabb dokumentumok a „rác” és a dunántúli kuruc csapatok dúlásáról. In: Baranyai Helytörténetírás, 1974-1975. Szerk.: Szita László. Pécs, 1976. 112. p.

¹⁶ MERÉNYI FERENC: Domsics Mátyás egyházlátogatása (canonica visitatio) Baranyában 1729-ben. Pécs, 1939. 141. p.

don befedték, szerényen feldíszítve valamennyire használható állapotba hozták. Így vált utoljára ismételten szakrális tájjá e szép vidék. A remeték közül Kovacsevics Pál és Karl Jakab neve ismeretes. Utóbbi stájer származású volt és ferences harmad rendi, aki 1782-ben halt meg Olaszon.¹⁷ A 18. század végén alkotó jeles egyháztörténész, Koller József nagyprépost a romokat még látta. Érdekes viszont, hogy az ekkortájt készült I. katonai felmérés térképe már semmi nyomát sem jelöli.¹⁸

Brüsztle József a 19. század második felében volt Olasz plébánosa. Itteni évei alatt hangyaszorgalommal gyűjtötte össze a forrásokat a pécsi egyházmegyeről és annak papságáról. A kolostor helyéről a szemtanú hitelességével a következőket írja: „Egy csodaszép környék kies dombján állt, körötte rétek, mezők, szőlők, erdők és a kis hegy lábánál gátakkal kiépített jeles halastava volt, melynek gátjai ma is láthatók. Ettől keletre feküdt a kálvária hegye a stációkkal, melyek nyomai még pár évvel ezelőtt is felismerhetők.” Egy állomás még ma is létezik, ezt „Kipitynek” nevezik. Természetesen nem gondoljuk, hogy ennek a kálváriának bármi köze lenne a pálosok történetéhez, minden bizonnyal a barokk vallásosság emléke lehet csupán.

Azt, hogy milyen nagyságú volt ez a kolostor, meg lehet becsülni –írja a továbbiakban Brüsztle – az alapokig kiásott földtömegből, amelyek mint árkok máig látszanak (tehát az 1870-es évekig), valamint annak az építési kőanyag és téglá tömegéből, amit az olasz plébániatemplomba építettek be. A kolostor hajdani területét 1861-ig marha és juhlegelőként használták. Ekkor a birjániak számára felosztották, és szőlőkkel kezdték betelepíteni. Tehát sajnós a romterületről történő kőkitermelés nem állt le az 1776-ra felkészülő új olasz templom felépítése után sem. A lakosok ezután is tovább folytatták a romok eltakarítását, a templom még meglévő alapfalait kiásván a domb aljában pincéket építettek belőlük. A kolostor és templom helyén mindenféle kisebb leleteket találtak: lámpa töredékeket, különféle ónedényeket és aranyozott gyertyatartókat. Mire Brüsztle plébános ezt meghalotta, a tárgyakat már szétosztották, ő csupán egy sajtószerű szerkezetű függőlakatot volt képes megmenteni.¹⁹

Az 1950-es években Genthon István művében még csekély alapfalakról szól Birjánánál megemlítve a kolostor helyét. Györffy György is ekkoriban járt itt, szerinte a négy völgy összeszőgellése felett északra porladnak e kolostor téglái.²⁰ Olasz falu szülöttének, Balatinác Jeromosnak a környékről írott alapos forráskutatásokon nyugvó műve szerint a kolostor főépülete kb. 20x30 méteres területen feküdt. A kitermelt kövei nemcsak az újonnan felépült olasz plébániatemplom alapjába és főleg feljárójába

¹⁷ BRÜSTLE, JOSEPHUS: *Recensio cleri dioecesis Quinqueecclesiensis. Quinqueecclesiis*, 1880. (továbbiakban: BRÜSTLE, 1880) Tom. IV. 24. p.

¹⁸ WEIDLEIN JÁNOS: A dülönév kutatástörténeti vonatkozásai. In: *Századok*, 1935. 686. p.; KOLLER, 1784. Tom. III. 228. p.

¹⁹ BRÜSTLE, 1880. Tom. IV. 24. p.

²⁰ GENTHON ISTVÁN: *Magyarország művészeti emlékei*. Bp., 1959. I. köt. 39. p.; GYÖRFFY, 1987. 389. p.

kerültek, hanem a környékbeliek széthordták. Elsősorban pincék és ház-alapok készítéséhez hasznosították.²¹ A pálosok helyrajzával, de főként építészetével behatóan foglalkozó Guzsik Tamás így nyilatkozott a kolostor lokalizálásáról: „A pontos topográfiai felderítés még nem történt meg.” A legújabb szakmunkák pedig összefoglaló jellegűknél fogva erre nem is tettek kísérletet.²²

A 18. század folyamán betelepülő katolikus délszlávok névadását tükrözi a „zidina” = „nagy falromok” jelentésű dűlőnév, amely nemcsak Olasz, hanem Birján területén is él. Sőt Belvárdgyulán is találunk egy hasonló nevet, de az már kissé távolabb húzódik, és sokkal valószínűbb, hogy egy másik elpusztult templom helyét jelöli.²³ Az 1990-es évek közepe táján folytattuk az első terepbejárásokat azon a dombon, ahol egykor a kolostor állott. Olasz község felől érkeztünk a helyszínre. Első alkalommal nem találtunk tégladarabokat, csak kisebb kődarabokat, bár ekkor már el volt simítva a felszín. Utóbb közvetlen mélyszántást követően látogattunk el ide, amikor egy-két középkori habarcsos tégladarabot és néhány nem túl jellegzetes 14-15. századra keltezhető cseréptöredéket gyűjtöttünk. Emberi csontmaradványokat is kiszántottak ekkor.²⁴ Sajnos nem csupán az írásos adataink, hanem az eddigi bejárásaink is megerősítik a nagyfokú romeltakarítást. Azt, hogy ennek pontosan mekkora volt a mértéke talajradaros vizsgálatokkal lehetne tisztázni. Ezzel a módszerrel a lelőhely kiterjedése is jól lehatárolhatóvá válna.

Romhányi Beatrix úgy vélekedik a pálos kolostorok szinte mindegyike mellett megtalálható halastavakról, hogy azok alapvetően csak az ott élő szerzetesek ellátását biztosították. Piaci értékük csupán több tő esetén valószínűsíthető. Belényesy Károly régész a zempléni kolostorok bejárása kapcsán többször említi, hogy ezek a kisméretű tavak viváriumok lehettek, amelyekben a fogyasztásra szánt halakat átmenetileg tárolták, tehát érdemi gazdasági hasznot nem jelenthettek.²⁵

A szentlászlói kolostor halastava valamikor a 14. század folyamán létesülhetett, oklevélben már 1400-ból felbukkan. 1701-ben a pusztának összeírt Szentlászló helyén még ugyan benőtt, gondozatlan állapotban, de jól felismerhető volt: „Vagyon Pusztá hallas tó helyis és bozzodos forrás.” A középkori oklevelek csupán Szentága forrást említenek. Csak 18. századi

²¹ BALATINÁ CZ, 1972. 38. p.

²² GUZSIK TAMÁS – FEHÉRVÁRY RUDOLF: A pálos rend építészeti emlékei a középkori Magyarországon. Bp., 1980. 15. p.; ROMHÁNYI BEATRIX: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp., 2008. (CD-ROM); KISS GERGELY – SARBAK GÁBOR: Szerzetesi intézmények. In: A pécsi egyházmegye története. I. köt. Szerk.: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümei József. Pécs, 2009. 391-392. p.

²³ PESTI, 1982. Olasz 156/73. sz., Birján 164/27. sz., 35. sz., Belvárdgyula 175/30. sz., de az utóbbi megfeleltetése kérdéses.

²⁴ PATTON GÁBOR: Elpusztult középkori kolostorok Baranya és Tolna megyék területén. Bp., 1998. (Kézirat. Szakdolgozat, ELTE BTK.) 32. p.

²⁵ ROMHÁNYI, 2010. 84. p.; BELÉNYESY KÁROLY: Pálos kolostorok az Abaúji-hegylán. Miskolc, 2004. passim.

adatokból tudjuk, hogy valójában két forrás fakadt itt. Az egyik a „Szalasztó”, amely kissé torzult formában ugyan, de a kolostor patrónusát, Szentlászlót őrizte meg. A másik pedig a „Kerlevdol”, amely egy török-szláv szóösszetétel, és „forrás-völgyet” jelöl. Ezek táplálták azt a patakot, amelyet egy 1785-ből való szolgabírói jelentés „Birjáni-folyó”-nak nevez, és a kolostor helye alatti völgyben csordogált. Ekkorra olyan csekély vízhozamúvá vált, hogy sem malom nincs már mellette, és halak sem úszkálnak benne.²⁶

A kolostor lokalizált helye alatti völgyben, Birján felől Olasz község határában csordogáló patak mentén megtaláltuk a hozzá tartozó halastó zárógátjának a maradványait. A két helyen elgátolt vízfolyás köveit sajnos az új évezred elején medertisztítás során kiemelték innen. A gyakori bőjtök miatt kedvező volt, hogy itt a kolostor közelében létesült a tó, így a szerzeteseknek a halakat nem kellett messziről, távolabbi birtoktestről ideszállítaniuk. Az egykori tó területét napjainkban nedvességkedvelő égerfák borítják. A 2007. áprilisi bejárásunk során lettünk figyelmesek csak arra, hogy a patakban szabályos henger alakú agyag vízvezetékdarabok feküdtek nagy mennyiségben a gát-maradvány után az iszapban. Ezeknek a funkciója és kora még nem tisztázott, kérdéses az is, hogy hova vezették rajtuk keresztül a vizet. Fontos lenne e tó helyének pontos geodéziai felmérése, dokumentálása. Szükséges a terület ismételt mikrovizsgálata, különösen a forrás, illetve a patakvölgy térségére fókuszálva. Reményeink szerint az újbóli terepbejárások további érdekes környezetrégészeti eredményeket hozhatnak.

²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár. Magyar Országos Levéltár. DL. 1430.; BALATINÁ CZ, 1972. 41. p.; NAGY, 1979. 81. p. A 18. században betelepülő birjáni németek a forrást „Ladislaus-Brunnen”-nek ismerik. A tó horvát neve is él: „Ribnjak”. PESTI, 1982. 164/32. 39. sz.

MELLÉKLET

Vázlat a kolostor mikrokörnyezetéről

